

- Огульчальський О.Я. До вивчення орнітофауни північного Приазов'я // Зб. пр. Зоол. музею АН УРСР. - 1956. - N27. - С. 38-43.
- Смогоржевський Л.О. Фауна України. - Т.5. Птахи. - Вип.1. Гагари, порці, трубокносі, веслоногі, голінасті, фламінго. - Київ: Наук. думка, 1979. - 187 с.
- Степанян Л.С. Конспект орнитологической фауны России и сопредельных территорий. - Москва: ИКЦ "Академкнига", 2003. - 806 с.
- Birds in Europe: population estimates, trends and conservation status. - Cambridge, UK: BirdLife International, 2004. - 374 p.
- Cramp S., Simmons K.E.L., Perrins C.M. The Birds of the Western Palearctic. Ostrich to Ducks. - Vol. 1. - Oxford: Oxford University Press, 1977. - 722 p.
- Michev T., Profirov L., Dimitrov M., Nyagolov K. The birds of Atanasovsko Lake. Status and Checklist // Bourgas wetlands publication series, 1. - Burgas, 1999. - 34p.
- Tomiałojc L., Stawarczyk T. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Vol. 1. - Wrocław: PTPP pro Natura, 2003. - 439 p.

УДК 591.9 : 598.2 (477.45)

СУЧАСНИЙ СТАН ПОПУЛЯЦІЇ СИВОРАКШІ (*CORACIAS GARRULUS*) В ТРАНСФОРМОВАНИХ ЛАНДШАФТАХ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ

А.О. Шевцов

Мелітопольський державний педагогічний університет

Present state of the Roller (*Coracias garrulus*) population in transformed landscapes of Kirovograd region. - A.O.Shevtsov. Melitopol State Pedagogical University.

The study was taken over the period 1989-2004. Investigations mostly covered the east of the region. Number dynamics of the species were studied in the basin of Ingulets River in Aleksandriyskiy district with the area of 1900 km, where 45 gully forests (a total area of 3400 ha), 240 km of old forest belts and 7 brown-coal mines were examined. To calculate the

breeding density topographic maps were used (scale 1:100 000). On them all finds of nests and breeding pairs were indicated.

At all times in Kirovograd region the Roller was a scanty breeding species. By the middle of XX century it mostly bred in old forests. Later the species began breeding in open agricultural landscapes both of natural (gullies, precipices of river-banks) and anthropogenic (coal mines) origin.

At present main breeding habitats of the Roller in the region are gullies, where 77.1% of all breeding pairs ($n=48$) were detected. Few numbers of birds breed in steepes of brown-coal mines (20.8%) and in natural precipices of riverbanks (2.1%). Arrival of breeding pairs in Aleksandriyskiy district is in late April-early May. On average for 8 years the arrival was recorded $3 \text{ May} \pm 4.8$ days, while departure was in late August or early September. Mean breeding density in the district was 1 pair/58.4 km². Many years' counts of breeding pairs of the species show small fluctuation in the bird numbers. At present the numbers are low, but stable.

According to the data of personal observations, inquires and analysis of literary sources the overall numbers of the Roller in the investigated area are estimated as 100-120 breeding pairs.

Протягом ХХ століття господарська діяльність людини призвела до деградації природних місць гніздування багатьох видів птахів. Не витримавши антропогенного тиску, багато видів зникли з традиційних місць свого оселення, інші змушені були пристосовуватися до нових умов існування. Не обминув цей процес і сиворакшу (*Coracias garrulus*), катастрофічне зменшення чисельності якої спостерігається до останнього часу у багатьох країнах Центральної Європи (Грищенко, 1998). Цей вид має несприятливий охоронний статус у Європі, включений до Додатків II Бернської і Боннської конвенцій та відноситься до категорії SPEC 2. На кінець століття в Україні національна популяція виду оцінювалася у 3 тис. пар (Микитюк, 1999). У багатьох регіонах нашої держави її чисельність продовжує скорочуватися (Грищенко, 1998).

На території Кіровоградської області вивченням біології сиворакші спеціально ніхто не займався. Загальна чисельність виду також невідома. Є дані про катастрофічне зниження її чисельності впродовж останніх 25-30 років у центральних районах області (Гулай, 2003). За рішенням №65 Кіровоградської обласної ради від 25.03.1999 р. сиворакшу було включено до списку видів, що підлягають особливій охороні на території області (Андриєнко та ін., 1999).

На основі аналізу всіх існуючих літературних джерел, особистих спостережень і відомостей, здобутих опитувальним методом, ми зробили спробу узагальнити всі накопичені матеріали, що стосуються території Кіровоградської області для оцінки сучасного стану і тенденцій змін чисельності популяції сиворакші в регіоні.

Матеріал і методика

Наші дослідження проводилися у 1989-2004 рр. переважно у східних районах області - Знам'янському, Олександрійському, Онуфріївському, Петрівському і Світловодському. Було випробувано декілька способів обліку чисельності виду, але найбільш ефективним виявилось пішохідне обстеження характерних місцеперебувань сиворакші (яри, вугільні розрізи, берегові обриви, гранітні кар'єри, ліси та ін.). Для встановлення щільності гніздування використовувалися топографічні карти (М 1:100000), на яких фіксувалися всі

зустрічі виду у гніздовий період і знайдені гнізда. Загальна довжина автомобільних, велосипедних і піших обліків становить десятки тисяч кілометрів, які точно підрахувати неможливо. Найбільш детально моніторингові роботи проведені на всій території Олександрійського району, на площі 1.9 тис. км². На даній території повністю обстежені і закартовані: 45 байрачних лісів, загальною площею 3.4 тис.га; 240 км "старих" лісосмуг; 7 буровугільних розрізів, з яких 4 працюючі (Верболюзівський, Костянтинівський, Морозівський і Протопопівський) і 3 відпрацьованих, в даний час затоплених (Бандурівський, Байдаківський і Семенівсько-Головківський). Всі перераховані об'єкти розташовані в басейні р.Інгулець. Динаміка чисельності виду вивчалася шляхом щорічних абсолютних обліків у травні-липні у місцях найбільшої концентрації гніздових пар сиворакші.

Безпосередні обстеження гнізд, у більшості випадків важкодоступних без спеціального спорядження, нами проводилося рідко. Статистичні розрахунки проведені загальноприйнятими методами.

Результати і обговорення

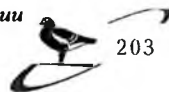
Поширення і гніздові біотопи

До середини ХХ століття сиворакша населяла великі лісові масиви Кіровоградщини, що розташовані на межі стенової і лісостенової природних зон. Її гніздування безпосередньо відмічалася у Чорному (Шевченко, 1940; Кременецький, 1941; Назаренко, 1957; Волчанецький, 1959), Ониківському (Будниченко, 1961) і Нерубаївському (Кременецький, 1941) лісах. Перебування виду в гніздовий період для околиць обласного центру і Чорного лісу підтверджене колекційними зборами М.Г.Кременецького (1941). В теперішній час вона тут не гніздиться. Так, під час обстеження нами Чорного лісу у 1993, 2003 і 2004 роках не зафіксовано жодної зустрічі з цим видом. Така ж ситуація характерна і для всіх інших лісових масивів, детально обстежених нами у східній частині області.

На ротацію гніздових біотопів сиворакші в регіоні значний вплив мали вирубування старих ділянок лісу з дуплистими деревами, розробка родовищ корисних копалин і розорювання цілих степів.

У всі часи в Кіровоградській області сиворакша була малочисельним гніздовим і перелітним видом на всій території. З початку ХХ століття її гніздування відмічене у 31 пункті 9 адміністративних районів, протягом останніх 15 років - у 26 (83.8%) пунктів у 5 районах.

В теперішній час основними гніздовими біотопами виду у регіоні є яри. У них відмічено 77.1% від всіх гніздових пар (n=48). Значно менше (20.8%) пар виявлено у глиняних обривах буровугільних розрізів, як відпрацьованих (Бандурівський, Семенівсько-Головківський), так і діючих (Костянтинівський, Морозівський). Дуже рідко сиворакші гніздяться у обривах природного походження корінних берегів річок. Так, єдине гніздо у такому біотопі знайдене

Таблиця. Чисельність сиворакші в Олександрійському районі по основним притокам басейну р.Інгулець (1997-2004 рр.).

Table. Number of Roller in Aleksandriyskiy district over main tributaries of the the Ingulets river basin (1997-2004).

№	Назва річки The river	Чисельність (гніздових пар) Number (in pairs)	
		min	max
1	р.Інгулець (з дрібними притоками) r. Ingulets (with small tributaries)	5	7
2	р.Березівка r. Berezivka	3	5
3	р.Бешка r. Beshka	2	4
4	р.Кам'янка r. Kam'yanka	12	19
5	р.Користівка r. Korystivka	0	1
6	р.Мала Березівка r. Mala Berezivka	0	2
7	р.Овнянка r. Ovnyanka	2	3
Всього Total		24	41

у с.Піщаний Брід Олександрійського району у суглинистому обриві правого берега р.Інгулець.

В результаті проведених нами досліджень було встановлено, що найбільша концентрація гніздових пар сиворакші характерна для східних районів області, де місцевість має найбільш розчленований рельєф. В геоморфологічному відношенні дана територія розташована на півдні Придніпровської височини. Так, протягом 8 сезонів в Олександрійському районі щільність гніздування виду в середньому становила - 1 пара/58.4 км², змінюючись по роках як у більшу, так і в меншу сторони. Найменша щільність гніздування була у 1998 р. - 1 пара/79.1 км², а найбільша у 2002 р. - 1 пара/46.3 км².

Гніздяться сиворакші виключно в порох, які риють у глиняних обривах. Висота гніздових обривів коливається від 2 до 40 м. Близько 70% гніздових обривів використовуються птахами кожного року, лише будується нова

нора. Оскільки вищезгадані біотопи є важкодоступними для людей, основними лімітуючими факторами, що впливають на чисельність і успішність гніздування виду в регіоні є різноманітні абразійні процеси (обвали і зсуви), які змушують птахів шукати нові місця гніздування або призводять до загибелі кладок і пташенят.

Багаторічні абсолютні обліки гніздових пар сиворакші на території Олександрійського району свідчать про незначні коливання її чисельності. Їх результати наведені у таблиці.

Відносну стабільність сиворакші підтверджують результати автомобільних обліків у досліджуваному регіоні. Так, на маршруті довжиною 76 км від м.Олександрії до с.Деревка (Онуфривський р-н, узбережжя Дніпродзержинського водосховища) 22.06.1998р., 28.06.1998 р., 22.06.2004 р. і 29.06.2004 р. чисельність становила, відповідно - 0.5, 0.8, 0.5 і 0.6 особи/10 км маршруту. При цьому, всі птахи відмічені біля одних і тих же населених пунктів.

Міграції

Навесні, в околицях с.Куколівка Олександрійського району перші сиворакші з'являються в кінці квітня або на початку травня: 9.05.1995 р., 4.05.1998 р., 3.05.1999 р., 5.05.2000 р., 29.04.2001 р., 22.04.2002 р., 6.05.2003 р., 8.05.2004 р., в середньому за 8 років - 3.05±4.8 днів. Біля с.Куйбишево

Бобринецького району Ю.О.Санжаровський (особ. повід.) спостерігав приліт 6.05.1996 р. Прольот сиворакші триває до середини травня. Місцеві птахи прилітають відразу до своїх місць гніздування, видаючи свою присутність шлюбними криками і токовими польотами. У 5 випадках це були поодинокі птахи і 3 рази відмічався приліт парами.

Після закінчення гніздового сезону розпочинаються кочівлі сиворакші, які поступово переходять у осінню міграцію. Летять переважно поодинокі або парами, інколи невеликими розрідженими групами з 3-5 особин, у яких птахи перебувають на відстані від декількох десятків до декількох сотень метрів один від одного. Останніх птахів у районі с.Куколівка ми спостерігали 27.08.1999 р., 25.08.2002 р., 2.09.2003 р. і 18.08.2004 р. За даними В.М.Грищенко (Grishchenko, 2001), середня дата останнього спостереження сиворакші в Кіровоградській області припадає на 11.09 $\pm$ 7.8 (n=3), а найбільш пізня - 25.09.

Висновки

Таким чином, в результаті трансформації природних ландшафтів у другій половині ХХ століття на території Кіровоградської області відбулася зміна гніздових біотопів сиворакші. Із старих лісових масивів вид перейшов до гніздування у відкритих ландшафтах, як природного (яри, річкові обриви), так і антропогенного (вугільні розрізи) походження. Хоча ми не виключаємо можливість гніздування виду у обривах природного походження до початку інтенсивного розорювання цілинних степів і розробок родовищ корисних копалин, але літературні дані з цього приводу відсутні.

В теперішній час популяція сиворакші на Кіровоградщині є низькою, але стабільною. Спостерігаються невеликі коливання її чисельності в різні роки, як у меншу, так і у більшу сторону. Загалом чисельність виду на території області ми оцінюємо у 100-120 гніздових пар.

Література

- Андрієнко Т.Л., Терещенко П.С., Клецов М.Л. та ін. Заповідні куточки Кіровоградської землі. - Київ: Арктур-А, 1999. - 240 с.
- Будниченко А.С. Птицы Апикиевского лесничества Кировоградской области и соседних полезащитных лесных полос // Зоол. журн. - 1961. - N 40 (3). - С. 408-415.
- Волчанецкий И.Б. Материалы по орнитофауне юга Правобережной Украины и Молдавии // Уч. зап. Харьк. ун-та. Тр. НИИ биологии и биол. ф-та. - 1959. - N28. - С.75-79.
- Грищенко В.М. Про занесення нових видів птахів до Червоної книги України // Беркут. - 1998. - N7 (1-2). - С. 94-103.
- Гулай В.І. До оцінки сучасного стану популяції сиворакші *Coracias garrulus* у лісостепових та степових регіонах Правобережної України // Пріоритети

- орнітологічних досліджень: Мат-ли VIII конф. орнітологів заходу України. - Львів-Кам'янець-Подільський, 2003. - С.123-124.
- Клестов Н.Л., Пшеничный Я.В. К орнітофауне Светловодского регионального ландшафтного парка // Мат-ли 1-ї конф. молодих орнітологів України. - Чернівці, 1994. - С.64-67.
- Кременецкий Н.Г. Фауна северной части Кировоградской области. // Уч. зап. естеств. ф-та Моск. обл. пед. ин-та. - 1941. - Вып. 2. - С. 14-39.
- Микитюк О. ІВА території України: території, важливі для збереження видового різноманіття та кількісного багатства птахів.- К.: СофтАРТ, 1999. - 324 с.
- Назаренко Л.Ф. До питання про збагачення лісонасаджень Одеської області корисними для сільського господарства птахами. // Праці Одеськ. ун-ту (серія біол. наук). - 1957. - №8. - С. 201-206.
- Шевченко В.В. К вопросу о заселении птицами искусственных лесонасаждений юга Украины // Праці зоолого-біологічного ін-ту Харківського ун-ту. 1940. - №8/9. - С. 123-137.
- Grishchenko V.N. Phenology of autumn migration of the Roller in Ukraine // Беркут. - 2001. - N10 (1). - С. 111-114.